CERCETĂRI AEROFOTOGRAFICE PRIVIND TOPOGRAFIA URBANĂ A HISTRIEI II. EPOCA ROMANĂ TIRZIE (sec. III-IV e.n.)*

AL. S. ŞTEFAN

1.0. Perioada de notabilă înflorire urbanistică iniţiată în pragul veacului al II-lea e.n. printr-un program — aşa cum am încercat să-l conturăm — major, continuu perfecţionat şi finisat prin realizarea componentelor individuale datorită activităţii edilitare a epocilor Antoninilor şi Severilor, nu avea să dureze mai mult de un secol şi jumătate. Ruptura provocată de criza secolului al III-lea în evoluţia centrelor urbane din întreg Imperiul, afectînd în chip mai grav aria limitrofă a Dunării de jos, a îmbrăcat în cazul Histriei o duritate cu totul particulară. Concepută în spiritul ofensiv caracteristic în genere fortificaţiilor vremii şi justificat în speţă de trăinicia organizării traianee a *limes*-ului danubian şi a bastionului dacic, incinta secolelor II—III trecuse negativ o primă probă a focului destul de curînd după construcţia ei, cu ocazia raidului costobocilor. Chiar cu corectivele operate în momentul refacerii, limitate însă numai la întărirea dispozitivului defensiv al porţilor, zidul de apărare nu a fost apt să reziste presiunilor incomparabil sporite ale atacurilor gotice de la mijlocul secolului al III-lea. Cu o secţiune de dimensiuni modeste, cu o faţă exterioară *en petit appareil* mult mai fragilă decît paramentele în *opus quadratum*, cu o poziţie defavorizată de terenul plat de la vest şi — dacă ipoteza noastră privind închiderea ei pe toate laturile se va dovedi justă (cf. I.3.2.)[1] — cu un traseu lung şi greu de apărat şi cu multe puncte vulnerabile în special în zonele joase dinspre apă, incinta epocii Principatului nu şi-a îndeplinit funcţia. Spre deosebire de alte oraşe ale coastei occidentale a Pontului care şi-au putut salva spaţiul intramuran de ravagiile gotice, Histria a suferit o distrugere aproape completă. Prin proporţiile dezastrului şi, foarte probabil, datorită faptului că acesta s-a produs în prima parte a războiului[2], evenimentul a avut darul să impresioneze contemporanii, ecoul său depăşind graniţele provinciei, în aşa măsură încît un izvor al epocii îl înregistra drept una din nenorocirile notabile ale îndelungatei crize militare din aria sud-est europeană a Imperiului[3].

1.0.1. Probele materiale ale caracterului grav al distrugerii au fost aduse încă de la primele campanii de cercetări arheologice, în primul rînd şi în modul cel mai elocvent de elemente arhitectonice conţinute ca simplu material de construcţie în structurile noii incinte — impresionantă imagine răsturnată şi descompusă a oraşului anterior dezastrului. Exceptînd zonele adiacente incintei romano-bizantine, săpăturile perioadei V. Pârvan — S. Lambrino au coborît în puţine puncte pînă la nivelul secolului al III-lea[4], care a fost atins pe suprafeţe mai largi abia în explorările posterioare anului 1949. Existenţa unor urme de distrugere violentă, prin incendiu, puse în relaţie cu evenimentele de la mijlocul secolului al III-lea a fost afirmată pentru mai multe zone din cetate[5] şi, mai recent, în sectoarele extramurane în raport cu incinta secolelor III—VII e.n.[6].

1.0.2. Data exactă a atacului devastator al goţilor nu a putut fi încă fixată cu precizia dorită, deşi pînă în 1933 şansa referirii directe la eveniment a izvorului literar citat părea să asigure o datare în limitele nesperat de apropiate ale regenţei lui Maximus şi Balbinus: mai—iulie 238[7]. Acumularea progresivă a unor documente şi observaţii de natură diferită a dus totuşi la stabilirea unor repere apte să circumscrie tot mai strîns perioada producerii atacului. Principalele achiziţii înregistrate pînă în prezent în această privinţă trebuie considerate următoarele:

a. Eliminarea falsei certitudini a producerii distrugerii în anul 238 graţie riguroasei interpretări a lui S. Lambrino, care a demonstrat că informaţiile pasajului din SHA nu se referă la domnia lui Maximus şi Balbinus şi că *excidium Histriae* e de raportat la un moment de precizat, încadrat în răstimpul mai larg al crizei frontierei danubiene (*bellum scythicum*)[8]; tot lui S. Lambrino îi revine meritul de a fi reintrodus[9] în discuţie materialele numismatice, utilizînd continuitatea emisiunilor monetare ale Histriei sub Gordian ca o dovadă a permanenţei oraşului în anii respectivi[10].

b. Confirmarea demonstraţiei lui S. Lambrino, în urma atestării unei activităţi edilitare normale într-o Histrie încă nedistrusă în anul 240 de către un document epigrafic a cărui nouă lectură e datorată prof. D. M. Pippidi[11].

Mai recent a fost contestată ipoteza lui S. Lambrino, multă vreme acceptată, după care căderea Histriei ar fi avut loc între anii 248—251, mai probabil în 248[12]. Por-

* Elementele esenţiale ale acestui studiu au fost cuprinse în comunicarea susţinută la 4.IV.1974 la Institutul de arheologie din Bucureşti şi a cărei primă parte: *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. I. Epoca romană (sec. I—III e.n.)* a fost publicată în numărul 2 din 1974 al acestei reviste, p 39—51. Ilustraţia grafică aparţine autorului.

[1] Referirile de acest fel, folosite în text, trimit la prima parte (I) — citată în nota preliminară — a acestui studiu şi la diferitele sale paragrafe.

[2] cf. Al. Suceveanu, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux IIe—IVe siècles à la lumière des fouilles d'Histria*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 364.

[3] SHA, *Vita Maximi et Balbini*, 16, 3: *Sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos; fuit et Scythici belli principium, fuit et Histriae excidium eo tempore, ut autem Dexippus dicit, Histricae civitatis*".

[4] S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au IIIe siècle ap.J.C.*, „RÉL", XI, 1933, p. 461: *„... une couche de cendres... les débris des anciennes constructions calcinées par une grande incendie"*.

[5] Em. Condurachi, *Histria I*, p. 58.

[6] Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 340—341; H. Nubar, *Sectorul bazilica extra muros (1960—1964)*, „MCA", IX, 1970, p. 196, 200.

[7] B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I, Die Münzen von Dacien u. Moesien, I*, Berlin, 1898, p. 147; B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Constantin*, Berlin, 1899, p. 28; C. Moisil, *Antichităţi creştine din Istros*, „BCMI", II, 1909, 4, p. 165; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, „BCMI", IV, 1911, p. 11; idem, *Histria VII*, „AARMSI", s. III, t. II, Mem. 1, 1923, p. 105, şi 132; idem, *Începuturile vieţii romane la Gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 76; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, „Riv. di filol. e di istruz. class", II, 1924, p. 322; S. Lambrino, *Cetatea Histria. Notiţă istorică şi descriptivă*, Bucureşti, 1931, p. 15; idem, *Histria romaine à la lumière des fouilles*, „RÉL", IX, 1931, p. 79.

[8] *La destruction d'Histria et sa reconstruction au IIIe siècle* ap. J.C., „RÉL", XI, 1933, p. 460; *„Disons avec attention l'Histoire Auguste et nous verrons que, s'il y a eu un désastre pareil à Histria, il ne doit pas se placer en 238... Que nous dit ce texte, en somme? Sous Maximus et Balbinus... a eu lieu une invasion des Carpes en Mésie. Ensuite sont mentionnés deux événements: le commencement de la guerre des Goths* (bellum Scythicum) *et la destruction d'Histria. Le premier est mis en relation étroite avec le précédent par* fuit et: *toujours* sub his *„a eu lieu aussi..."*. *Le troisième, celui qui nous intéresse, est relié de même par* fuit et *avec ce qui précède, mais les mots* eo tempore *tempèrent la précision de la date: „à cette epoque-là", ce qui fait intervenir un certain vague. L'écrivain a noté avec précision l'invasion des Carpes et a ajouté immédiatement le „commencement" de la guerre des Goths, qui semble avoir eu lieu sous les mêmes empereurs; mais le* bellum Scythicum *introduisait un fait qui a duré longtemps et sur ce fait est venue se greffer, dans sa pensée, la destruction d'Histria, qui a eu lieu „à la même époque", c'est-à-dire pendant le long* bellum Scythicum". Argumentarea nu ne pare, în nici un caz, mai evitantă (cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 347, n. 49), decît la R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei* II, Bucureşti, 1968, p. 230, care o preia integral; cf. idem, *Histrum ingressi — Histriae excidium*, „St. CL." XI, 1969, p. 158—159.

[9] B. Rappaport, *op. cit.*, p. 28, n. 1, constatase deja neconcordanţa între activitatea monetară şi distrugerea din 238, dar continuase să păstreze această datare.

[10] *art. cit.*, p. 459 şi n. 4, 460.

[11] „SCIV", IV, 1953, p. 796—801; idem, *Histria I*, Bucureşti, 1954; idem, *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti 1958, p. 213—222; idem, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer u. römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 192—201; idem, *Contribuţii*[2], Bucureşti, 1967, p. 464—480.

[12] S. Lambrino, *art. cit.*, p. 462.

https://biblioteca-digitala.ro

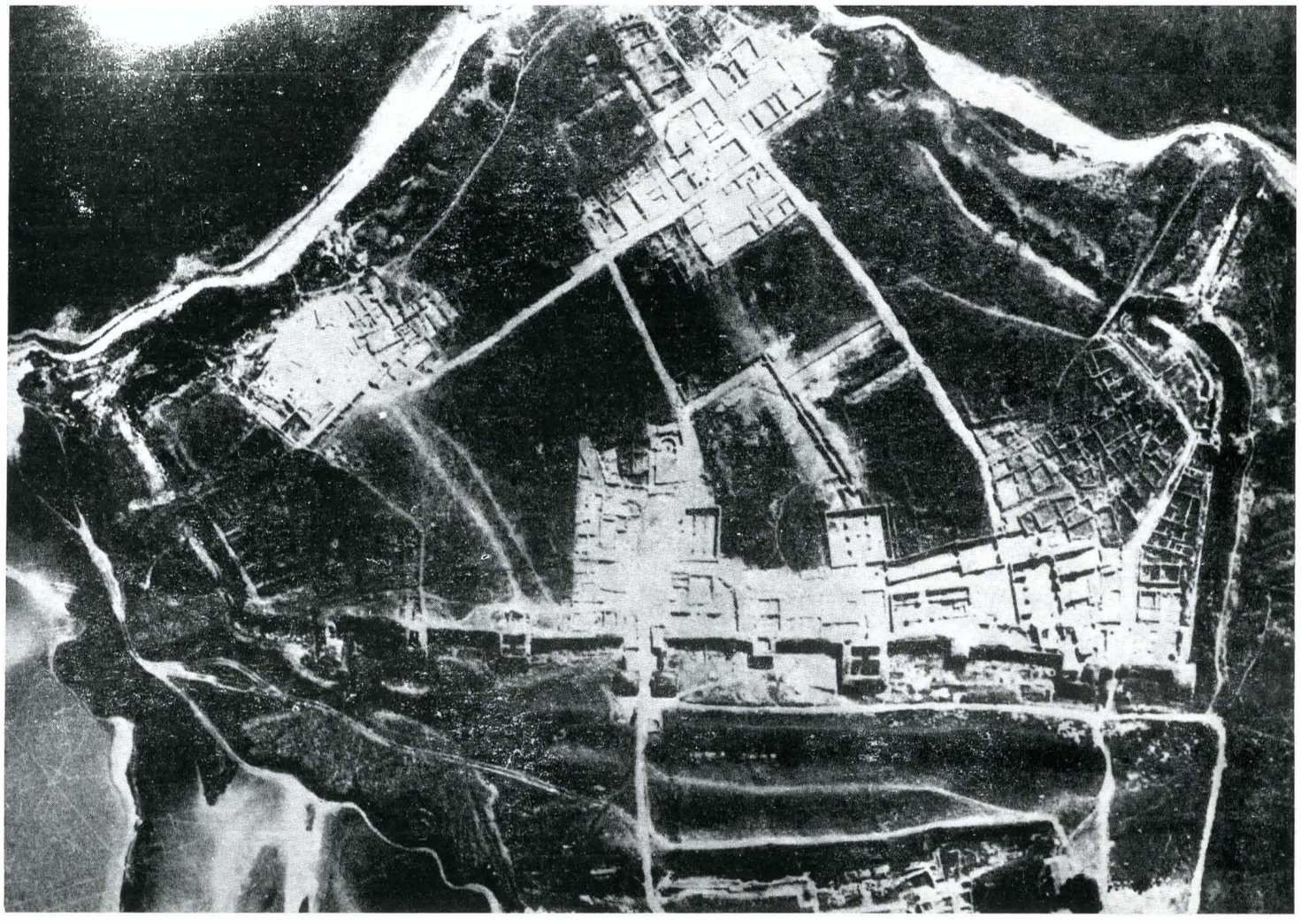

Fig. 1. Histria — cetatea romană tîrzie. Fotografie aeriană din septembrie 1969.

nind de la o rezervă metodologic justificată[13] şi de la o interpretare greu de susţinut a pasajului din Zosimus, I, 34[14], s-a produs o nouă ipoteză, care încearcă să coboare foarte mult datarea distrugerii[15] şi al cărei principal beneficiu stă în reacţia cercetărilor ulterioare în această chestiune:

c. Cele mai importante clarificări au fost aduse de recenzarea atentă a descoperirilor monetare efectuate la Histria şi de analiza amănunţită a fenomenelor de circulaţie bănească în perioada în discuţie, operate mai întîi de Gh. Poenaru Bordea[16] şi apoi de H. Nubar[17], şi care au scos în evidenţă o diminuare sensibilă corespunzînd intervalului Filip I — Gallienus şi o pauză totală a circulaţiei monetare între anii 249—253[18].

1.0.3. Momentul ridicării primelor fortificaţii după distrugere, avînd semnificaţia termenului iniţial al unei noi perioade în urbanistica Histriei, este încă supus incertitudinii. Conjecturile formulate pînă acum au trebuit să se întemeieze doar pe considerente general-istorice privind situaţia provinciei în ansamblu şi n-au putut face apel decît la puţin numeroasele monede descoperite în cetate, astfel că limitele perioadei vizate de diferitele ipoteze relative la efectuarea reconstrucţiei rămîn încă foarte largi: de la domnia lui Gallienus pînă la cea a lui Probus[19].

1.1.1. Din unghiul de interes al topografiei urbane, incinta cu care a fost dotat oraşul în anii următori dezastrului a cărui cronologie a fost discutată mai sus constituie un element esenţial, determinant nu numai pentru structurarea noului spaţiu urban ci şi pentru definirea comandamentelor — sau eventual, a concepţiei — care au prezidat la edificarea oraşului post-gotic. Doar jumătatea occidentală a

[13] cf. şi D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], p. 467.

[14] Contra acestei interpretări cf. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 384, n. 50 şi Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica şi distrugerea Histriei în secolul al III-lea e.n.* „SCN", V, 1971, p. 104—105.

[15] Emilia Doruţiu-Boilă, *Zur Frage der Zerstörung Histrias im 3. Jh. u. Z.*, „St. Cl.", VI, 1964, p. 247—259 (anii 258—269; poate 258, sau 268, sau 269). Acceptare parţială (distrugere după domnia lui Traianus Decius) la D.M. Pippidi, *art. cit.*, *Contribuţii*[2], p. 479 şi n. 52: „... *Histria n-a putut fi pustiită în 238... Astăzi, în lumina informaţiilor oferite de o serie de texte epigrafice descoperite între timp şi datînd din zilele lui Gordian, ale lui Filip şi chiar ale lui Decius, problema nu se mai pune*"; deşi toate aceste texte epigrafice provin din teritoriu, rezerva amintită *supra* n. 13, privind valoarea lor probatorie pentru soarta cetăţii însăşi nu le-a mai fost aplicată. Acceptare fără reţineri la R. Vulpe, în lucrările citate (*supra* n. 8) (optează pentru anul 267), care părăseşte propria sa ipoteză anterioară din *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 264 şi 270 (anii 249—251).

[16] *art. cit.*; cf. *idem* „Pontica", IV, 1971, p. 322 (între anii 245 şi 251, dacă nu cumva în 245/6).

[17] în *Histria III. Descoperirile monetare 1914—1970*, Bucureşti, 1973, p. 67—69.

[18] *Ibidem*, în special tabelul de la p. 68. Cercetările arheologice nu au adus încă precizări decisive în această problemă. Al. Suceveanu, *art. cit.*, p. 347, se opreşte la o datare mai largă: a doua parte a domniei lui Decius sau prima parte a domniei lui Gallienus.

[19] cf. V. Pârvan, *Raport... 1915*, p. 19; *idem*, *Inceputurile...*, p. 76; S. Lambrino, „RÉL", XI, 1933, p. 463 (între 267 şi domnia lui Probus); R. Vulpe, *HAD*, p. 273, (Gallienus); Em. Condurachi, *Histria I*, p. 58, şi „Dacia", N.S., I. 1957, p. 247 (Probus); Gr. Florescu, *Histria I*, p. 299 (latura de S-V deja în funcţie sub Probus); R. Vulpe, *DID*, II, p. 259, n. 175 şi 289 (Probus); Al. Suceveanu, „Dacia", N.S. XIII, 1969, p. 347—348. (Probus, poate chiar de la Aurelian).

https://biblioteca-digitala.ro

fortificațiilor e pînă în prezent direct cunoscută datorită stării de păstrare mai bune și concentrării statornice a interesului cercetărilor și a intervențiilor de restaurare. Rezultate cu totul deosebite pentru descifrarea structurii incintei aparțin studiului efectuat de Gr. Florescu[20] asupra tronsoanelor degajate de vechile săpături. Pe baza unei foarte atente analize exclusiv externe a incintei, vizînd însă variatele aspecte ale tehnicii constructive, el a determinat nu numai complexa succesiune de intervenții și refaceri înregistrate în elevația zidurilor, dar și existența unor faze în grosimea lor pentru majoritatea curtinelor cercetate[21]. Investigații mai recente[22], beneficiind și de posibilitatea unor sondaje în corpul zidăriei, au verificat aceste constatări și au furnizat un plus de informații care fac ca unele curtine ale incintei să fie astăzi foarte bine cunoscute. A reieșit în mod pregnant în urma acestor studii că, în forma actualmente vizibilă, incinta constituie un monument de o complexitate cu totul particulară fiind expresia ultimă, rezultanta unei multitudini de întăriri, reparații, adăugiri, deplasări de fundații sau chiar modificări de traseu operate din momentul ridicării ei în a doua jumătate a secolului al III-lea pînă la sfîrșitul funcționării ei, în cursul secolului al VII-lea. A apărut, implicit, evidența faptului că această formă finală nu mai poate fi considerată — ca în momentul descoperirii — zidul de incintă construit imediat după atacul gotic și se înclină a se atribui cu probabilitate acestui moment zidul mai subțire — postulat de Gr. Florescu și scos la lumină de cercetările mai noi — încorporat în faza mai tîrzie[23].

[20] *Histria I, Incinta cea mare a cetății*, p. 66—95, și „SCIV", IV, 1953, 3—4, p. 602—605.

[21] Cele mai semnificative observații în acest sens au fost făcute pentru latura de vest, la care lipsa de legătură constructivă a paramentului exterior al curtinelor cu cel al turnurilor, a dus la concluzia deplasării în afară a feței zidului, cu ocazia refacerilor, față de un plan original; cf. atari constatări pentru turnurile E, F, G, H, curtina i, *op. cit.*, p. 75—88.

[22] H. Nubar și arh. D. Theodorescu, „MCA", IX, 1970, p. 190—193.

[23] *ibidem*, p. 193, Gr. Florescu nu a ajuns însă la a stabili legătura și contemporaneitatea fazei inițiale a laturii de vest cu latura de sud-vest a incintei din a doua jumătate a secolului al III-lea, deoarece o considera pe aceasta din urmă mai extinsă spre vest, cf. *infra* nota 25.

1.1.2. Importante precizări privind topografia urbană a acestui moment și, într-un sens mai larg, modul de constituire a ariei intramurane romano-bizantine — probînd faptul că măcar pe această latură orașul tîrziu nu a avut de la început o înfățișare definitivă — s-au produs în săpăturile din cartierul meridional. A fost descoperit aici traseul zidului de apărare care pornea de la latura de sud a turnului I al incintei tîrzii spre est, în contingență directă cu clădirea termelor, abătîndu-se apoi spre sud-est pentru a urmări limita terenului mai înalt; potrivit observațiilor lui Gr. Florescu zidul era deja în funcție în vremea lui Probus[24]. Faptul că de la turnul I spre vest direcția acestui zid este continuată de un alt tronson, urmărit la nivel de fundații de-a lungul a cca 24 m, l-a dus pe Gr. Florescu la a-și reprezenta suprafața Histriei din a doua jumătate a secolului al III-lea ca fiind mai extinsă spre vest — pînă la o linie pe care nu o putea preciza[25] — în raport cu suprafața precis delimitată a orașului secolelor următoare (v. fig. 4). Am încercat să oferim o soluție acestei importante probleme de topografie, rămasă încă deschisă prin lipsa unor cercetări mai recente în zonă, atribuind fundațiile de la vest de turnul I unei incinte mai vechi, al cărei traseu a fost temporar refolosit pe porțiunea de la est de turnul amintit de incinta de la sfîrșitul secolului al III-lea (cf. I. 2, 3, 4). Dacă ipoteza lui Gr. Florescu în legătură cu o fortificație mai amplă spre vest poate fi considerată ca infirmată — așa cum pare să o asigure deja absența unor construcții cu caracter intraurban din această vreme în secțiunea din fața porții mari și pe toată suprafața investigată pentru degajarea zidului de apărare elenistic — și dacă totodată se va verifica datarea în aceeași vreme, propusă de descoperitori, pentru zidul mai subțire (faza A) încorporat în incinta tîrzie, am avea asigu-

[24] *Histria I*, p. 299—300.

[25] *Histria I*, p. 94, 142—143, 322: „*... zidul nostru continuă spre vest dincolo de incinta mare... urmărit mai departe, spre vest, zidul a fost găsit pe o distanță de 24,32 m socotiți de la curtina k... în acest punct săpăturile au încetat... e probabil însă că nu departe de acest punct zidul face colț, luînd direcția direct spre Nord*" ...; cf. Em. Condurachi, „Dacia", N.S., I, 1957, p. 247—249.

Fig. 2. Histria. Vedere aeriană din anii 1931—1935 (M. F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, 1938, p. 10, fig. 1)

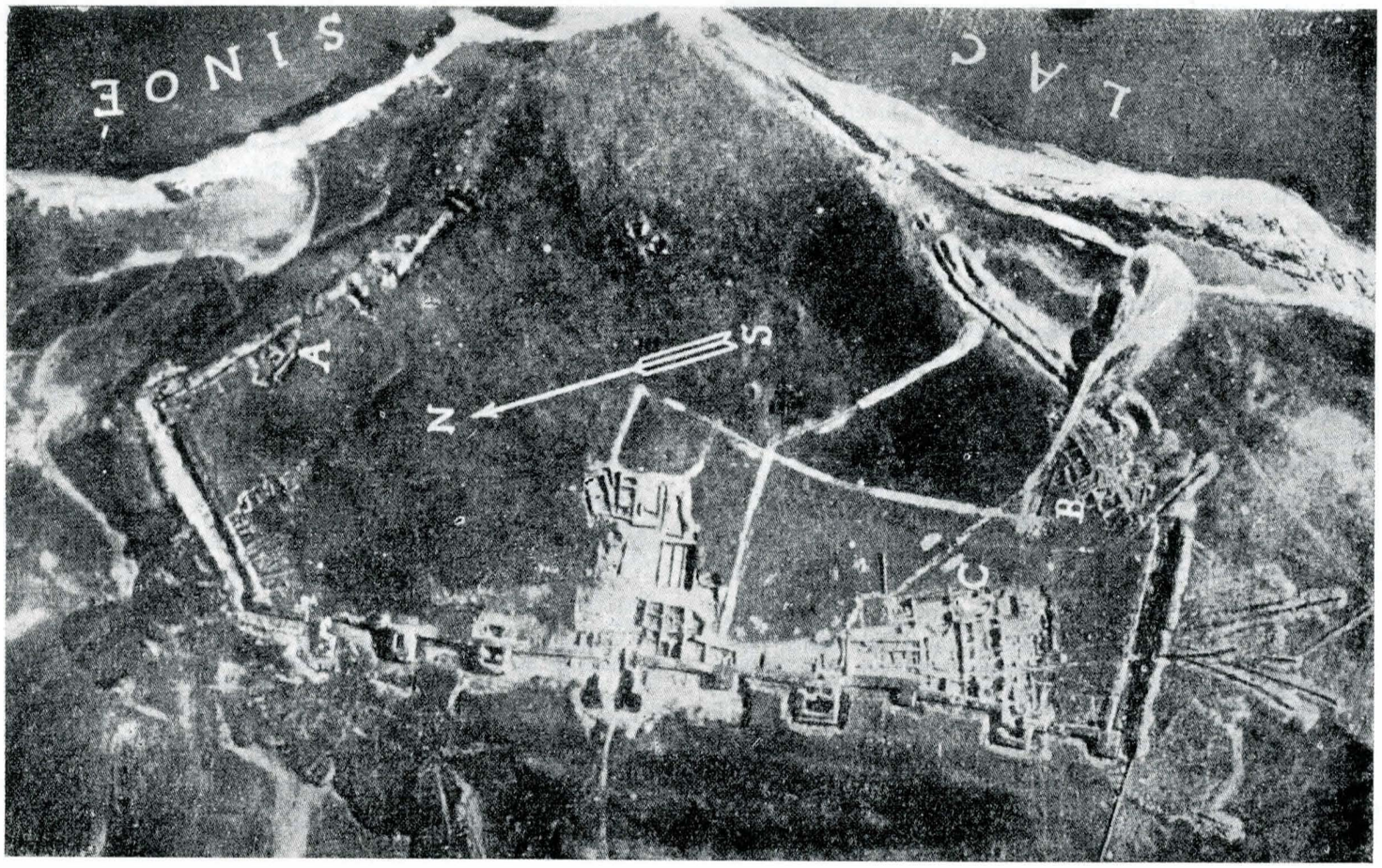

https://biblioteca-digitala.ro

rate încă de acum două limite, cea de sud-vest şi cea de vest, pentru întinderea oraşului în a doua jumătate a secolului al III-lea. Pentru toate celelalte laturi nici o certitudine nu este deocamdată îngăduită de stadiul cercetărilor şi nu se poate apela decît la reperele foarte larg orientative ale ultimei forme a oraşului. Dacă diferenţe posibile faţă de aceste repere nu sînt de exclus, este mult mai logic a presupune, pe baza constatărilor din cartierul de sud-vest al cetăţii, că suprafaţa oraşului a fost iniţial mai mică şi că a putut primi ulterior unele lărgiri, prin consolidarea unor fîşii de plajă, decît de a admite contrariul. Este de remarcat, de altfel, că Gr. Florescu nu a exclus posibilitatea ca o extindere similară celei din sud-vest să se fi produs şi pe latura de nord a oraşului[26].

1.1.3. Puţine lucruri pot fi spuse în momentul de faţă, cu prudenţa ipotezelor, despre aspectul Histriei în ultimele decenii ale secolului al III-lea (v. fig. 3). Un front quasirectiliniu de fortificaţie decupa spre vest doar extremitatea dinspre mare a oraşului distrus, iar pe latura meridională zidul urmărea conturul mai sinuos al terenului înălţat prin permanenţa construcţiilor anterioare, suprapunînd probabil traseul unei incinte mai vechi. Atît cît e cunoscută direct, prin intermediul sondajelor amintite, latura de vest prezintă din punct de vedere al manierei de construcţie nivelul tehnic cel mai scăzut între toate incintele de epocă romano-bizantină cercetate pînă acum pe teritoriul Dobrogei. Ridicată pe fundaţii sumare, consolidate printr-un pat de fusuri de coloane abia adîncite în dărîmăturile nivelate ale vechilor edificii, cu o secţiune de dimensiuni reduse, paramentul exterior e construit din blocuri reutilizate iar pietrele de şist, fragmentele de chirpic şi de cărămidă recuperate din dărîmături pentru a constitui emplectonul sînt legate nu cu mortar, ci cu argilă şi pămînt[27]. Măcar în punctul cercetat, şi această nouă incintă a suferit o distrugere însoţită de un violent incendiu şi urmată de o refacere folosind aceeaşi tehnică rudimentară[28]. În afara observaţiilor lui Gr. Florescu care atestă legătura constructivă a unor turnuri şi bastioane cu paramentul incintei incorporate[29] şi a presupunerii că în această vreme poarta centrală nu era dotată decît cu două turnuri laterale, dispuse în axul curtinelor, nu avem deocamdată nici o indicaţie pentru poziţia, forma şi dimensiunile dispozitivelor exterioare ale acestei laturi de rezistenţă a fortificaţiilor. Mult mai bine este cunoscută latura de sud-vest, al cărei traseu a fost precizat de-a lungul a cca. 115 m, stabilindu-se poziţia unei porţi secundare (1,50 m lăţime), a unui canal — indiciu revelator pentru cota nivelului de călcare interior — şi absenţa turnurilor exterioare în această parte[30]. Realizarea tehnică net superioară în raport cu cea constatată la curtinele de vest implică şi pentru această latură presupunerea unor faze în construcţia monumentului.

1.2.1. Pentru organizarea interioară nu dispunem decît de mai multe axe stradale conservate din trama oraşului distrus (cf. I. 2.2.1. — 2.2.5) şi care vor rămîne de altfel nişte constante ale întregii perioade romano-bizantine. În plus, este certă o stradă necesară circulaţiei la poarta atestată pe latura de sud-vest şi tot acum au trebuit să se constituie şi direcţiile de acces al vehiculelor către poarta principală; e de bănuit că din această vreme datează şi strada dintre intrare şi terme (19), care, deplasată spre est faţă de o stradă anterioară, cu aceeaşi orientare[31], constituie şi axul acestui nou cartier. Sondajele pe latura de nord a edificiului termal au descoperit existenţa unei străzi prevăzute cu canal de scurgere, atribuită acestei epoci[32] şi care funcţiona ca terminaţie vestică a străzii 7. În fine, o altă stradă (4) este atestată în cartierul de nord-est (D), cu singura menţiune a orientării, în linii mari est-vest, şi a zonei[33].

1.2.2. În privinţa construcţiilor nu avem indicii decît despre reutilizarea clădirii termelor (A), desigur cu modificările impuse de traseul suprapus al incintei[34], despre cîteva ziduri modeste la mică distanţă spre nord (B)[35] şi despre vestigiile unei clădiri limitrofe, la sud, a ultimei străzi menţionate[36].

1.3. Cercetările mai recente au dovedit continuarea locuirii în puncte care, deşi încă puţin numeroase, acoperă aproape întreaga arie a oraşului roman timpuriu rămasă acum *extra muros*. Au fost reamenajate în scopul unei locuiri în forme modeste structurile, rămase în picioare, ale edificiului H—I[37], ale termelor J[38], a căror funcţie e părăsită, şi ale unui edificiu (L)[39] de lîngă ruinele zidului de apărare roman. Nu putem şti încă dacă această locuire în afara zidurilor, atestată pe o suprafaţă destul de vastă, era continuă, care era densitatea ei şi dacă, şi în ce fel, era organizată. Deşi orientarea celor două mari edificii romane refolosite (H—I şi J) ar implica într-o oarecare măsură şi păstrarea direcţiei unora dintre străzile vechiului oraş măcar pentru unele suprafeţe, este de presupus reorganizarea altor spaţii în funcţie de trasarea unor direcţii de interes major în relaţie cu poziţia porţii principale a noii incinte.

1.4. Necropola, care către această vreme devine exclusiv plană, rămîne cantonată la aria platoului occidental. Nedescoperindu-se încă înmormîntări mai avansate spre est, s-a presupus că linia incintei romane dezafectate a continuat să-şi păstreze în a doua jumătate a secolului al III-lea semnificaţia de limită între necropolă şi zona de locuire *extra muros*[40].

1.5. În afara posibilităţii de a contura astfel repere topografice foarte largi pentru delimitarea marilor componente funcţionale — arie urbană, aşezare extramurană, necropolă — această perioadă din istoria Histriei rămîne încă foarte puţin cunoscută în ceea ce priveşte detaliile. Din punct de vedere urbanistic apare însă cu claritate, în primul rînd din descoperirile revelatoare făcute la zidul de incintă, absenţa oricărei concepţii, cît de puţin elaborate, la structurarea noilor cadre urbane, care au fost evident dictate de raţiuni exclusiv defensive. Reflectînd sub acest raport una din perioadele cele mai critice din îndelungata istorie urbană a Histriei, realizată sub semnul improvizaţiei, cu mijloace materiale extrem de modeste şi cu scopul vădit de depăşire a unei situaţii de emergenţă, această formulă urbană, care nu trebuia să fie decît o soluţie tranzitorie, îşi are importanţa ei, în măsura în care avea să rămînă totuşi determinantă pentru întreaga evoluţie ulterioară a oraşului.

1.6. Nefiind de exclus distrugeri şi refaceri subsecvente[41] în cursul acestei foarte dificile jumătăţi de secol — eventual chiar din primii ani[42] — momentul final al etapei în discuţie e tot atît de imprecis cunoscut ca şi cel de început. Pe baza analogiei cu situaţia general-istorică a provinciei şi a atestărilor din punctele de locuire din afara zidurilor — ceea ce, metodologic, nu implică totuşi un sincronism obligatoriu cu situaţiile din cetate — încheierea etapei a fost

[26] *op. cit.*, p. 66: *„numai în capătul de Sud — sigur — şi de Nord — probabil — ea* (incinta) *se mai întinde pe cîte o fîşie îngustă, cucerită asupra apei"*...; p. 67: cele două porţi secundare ale laturii de vest *„par însă a deservi în special fîşiile de teren ocupate şi cuprinse în incinta cetăţii pentru prima dată în această vreme"*.

[27] „MCA", IX, 1970, p. 191.

[28] *Ibidem.*

[29] *supra*, n. 21.

[30] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 296—302, fig. 128—130; 322—324, v şi Planşa I, p. 64.

[31] *Histria I*, p. 108 şi urm.

[32] *Histria I*, p. 132.

[33] „SCIV" VI, 1955, 3—4, p. 529; D. M. Pippidi şi colaboratori, „MCA", V, 1959, p. 287—288; D.M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „MCA", VIII, 1962, p. 387—388; pentru datare p. 387 n. 2.

[34] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 131.

[35] *Ibidem*, p. 119—121.

[36] *supra* n. 33.

[37] H. Nubar, „MCA", IX. 1970, p. 199—200; idem, *Contribuţii la topografia cetăţii Histria în epoca romano-bizantină. Consideraţii generale asupra necropolei din sectorul bazilicii* „extra muros", „SCIV", 22, 1971, 2, p. 200; 209—210, idem, în *Histria III*, p. 77 şi n. 281.

[38] Al. Suceveanu, „Dacia" N.S., XIII, 1969, p. 331—333; 340; idem, *Un mormînt din secolul XI e.n. la Histria*, „SCIV", 24, 1973, p. 495.

[39] Săpături M. Coja, comunicate la Sesiunea „Pontica" — Muzeul de arheologie din Constanţa — în octombrie 1970;, cf. „Dacia", N.S., X 1966, p. 391, nr. 57, D; XI, 1967, p. 364—365, nr. 54, 3; XII, 1968, p. 428—429, nr. 57, 3; XIII, 1969, p. 518—519, nr. 74. 4; XIV, 1970, p. 443—444, nr. 79, Z; cf. Al. Suceveanu, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 341, nota 11.

[40] Al. Suceveanu, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 341.

[41] Un astfel de eveniment e atestat de reparaţia surprinsă în elevaţia incintei, cf. *supra* n. 28.

[42] Posibilitate admisă de Gh. Poenaru-Bordea, „Pontica", IV, 1971, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro

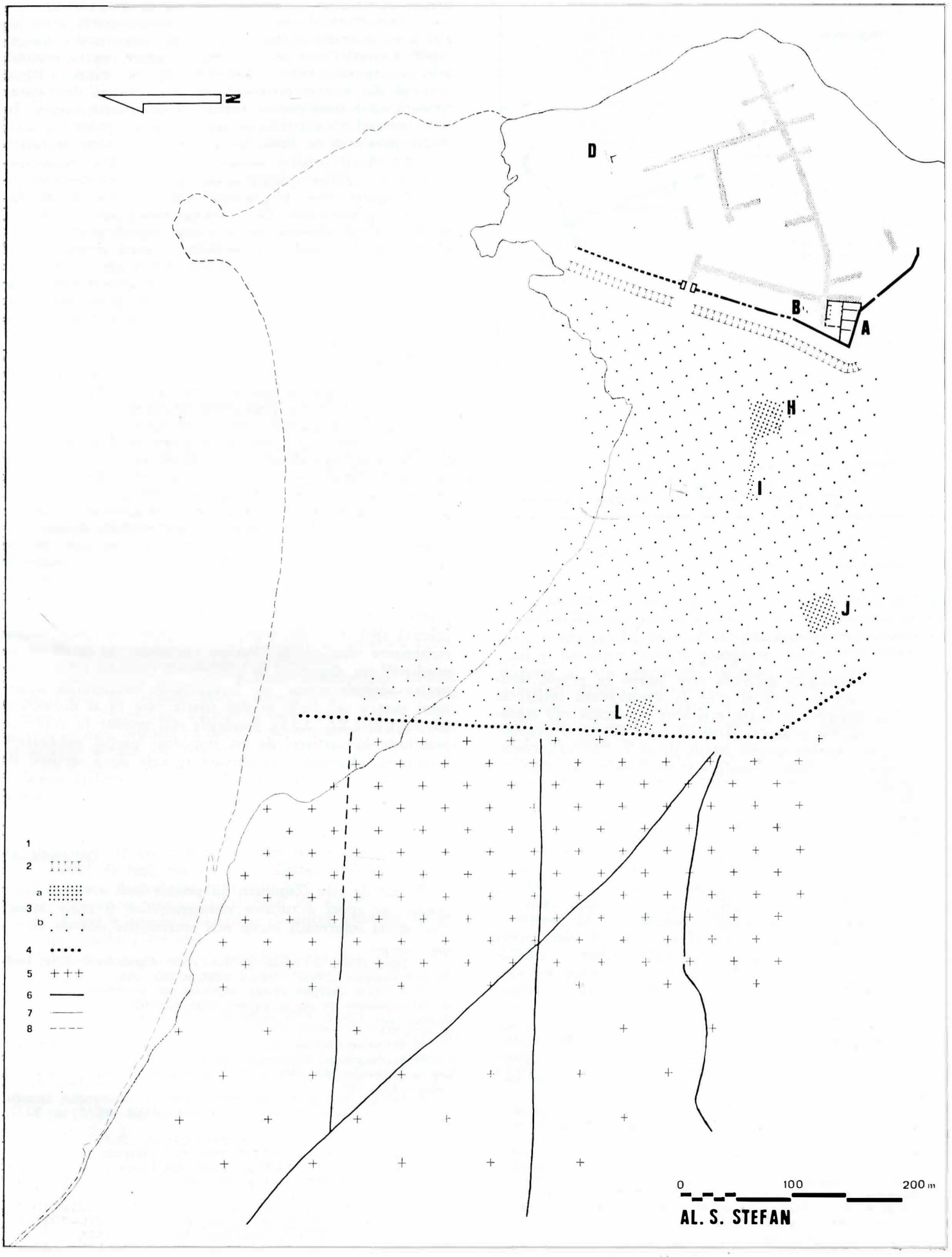

Fig. 3. Histria romano-bizantină — cca 250 — cca 300 e.n. 1 — trasee de străzi; 2 — şanţ defensiv probabil; 3 — locuire *extra muros:* a — zone explorate; b — extensiune probabilă; 4 — limite dintre locuire şi necropolă; 5 — arie afectată necropolei; 6 — drumuri de acces; 7 — limita actuală a uscatului; 8 — limita actuală a terenului inundabil.

https://biblioteca-digitala.ro

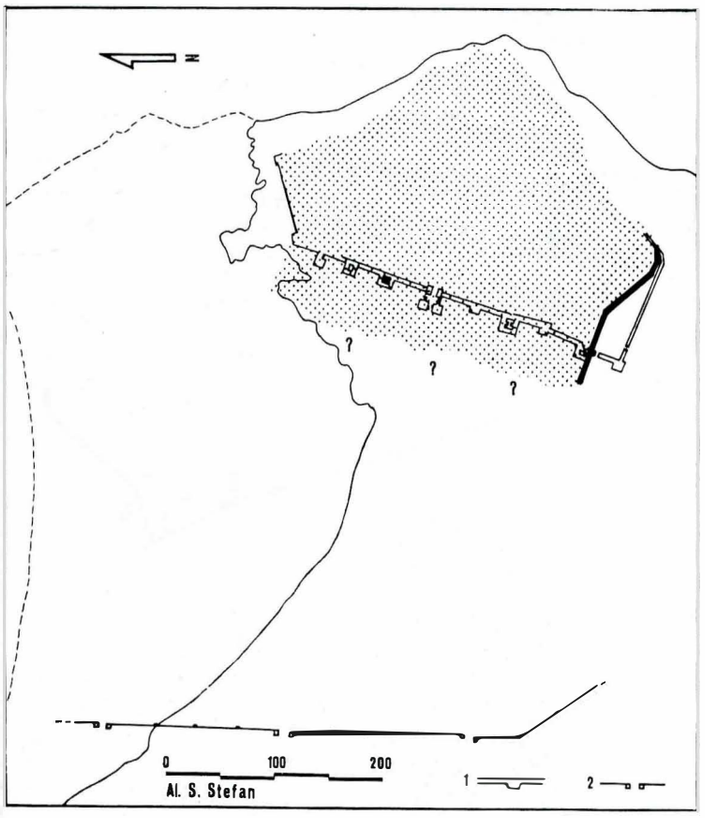

Fig. 4. Extensiunea ariei urbane a Histriei în a doua jumătate a sec. III. e.n. după ipoteza lui Gr. Florescu. 1 — incinta secolelor IV—VII e.n.; 2 — incinta romană timpurie.

pusă în legătură cu o distrugere produsă de atacurile carpo-sarmato-bastarno-gotice cunoscute pentru anii 280—295, înclinîndu-se pentru anul 295 e.n.[43].

* * *

2.0.1. Îndelungata perioadă care începe în pragul secolului al IV-lea şi continuă pînă la abandonarea cetăţii în secolul al VII-lea este şi cea mai bine cunoscută sub aspectul urbanistic-monumental, datorită continuităţii şi preponderenţei explorărilor asupra cetăţii, de la V. Pârvan încoace. Începînd cu cercetarea evocată a centurii defensive, săpături de amploare au scos la lumină suprafeţe importante din interiorul ei şi apoi zone tot mai largi din ariile afectate locuirii din afara zidurilor şi necropolelor şi au făcut ca pentru aceste secole Histria să fie centrul antic din România cu cele mai extinse complexe monumentale degajate. Datorită acestor acumulări, epoca romano-bizantină a Histriei este şi singura care a făcut posibile preocupări mai insistente de urbanism[44]. Încă din anii '50 a fost sesizată existenţa axelor unui caroiaj ortogonal funcţionînd în jumătatea orientală a cetăţii[45] şi au fost fixate jaloanele unei prime periodizări a fazelor edilitare principale[46]. Ulterior, studiile de această natură au vizat fie analiza unor unităţi urbanistice cu funcţii economice[47] sau sociale[48] distincte, fie reconstituiri de sinteză[49] privind urbanistica Histriei într-un moment important al cercetărilor, fie determinarea cronologiei şi caracterului ultimelor orizonturi constructive ale cetăţii[50]. Cercetări mai noi au precizat repere pentru evoluţia ariei extramurane, ridicînd probleme de sincronism cu fazele oraşului din anume perioade[51] sau au urmărit delimitarea topografică a unei parcele urbane şi cronologia zonei[52]. În fine, remarcăm cu satisfacţie apariţia foarte recentă a unui studiu paralel şi cu finalităţi apropiate încercării de faţă[53].

2.0.2. Acest progres remarcabil al degajării monumentelor şi al studiilor aplicate asupra lor justifică demersul pe care îl întreprindem de a schiţa imaginile succesive ale momentelor proeminente din evoluţia topografică a Histriei secolelor tîrzii. Pornind de la acelaşi suport exact al înregistrării aerofotografice şi utilizînd aceeaşi metodă ca şi pentru analiza perioadei anterioare (cf. I.1.0. — 1.1.) se obţin rezultate sugestive care sînt de considerat puncte de plecare pentru cercetări ulterioare şi ale căror limite sînt condiţionate de cantitatea şi valoarea documentaţiei cu care am putut opera.

Deşi pe planul restituit al Histriei structurile epocii romano-bizantine sînt cel mai bogat reprezentate şi conţin suficiente elemente de sprijin pentru o reconstituire a trăsăturilor esenţiale ale organizării spaţiului urban, încercările de a obţine precizări sporite, în special de natură cronologică — datare şi durată — se lovesc de obstacole obiective. În ce priveşte interiorul cetăţii informaţiile sînt inegale atît ca distribuţie pe zone cît şi ca repartizare pe epoci; perioada cea mai bine cunoscută este, desigur, aceea finală, dar şi pentru aceasta caracterul diferit al zonelor şi valoarea observaţiilor nu sînt întotdeauna comparabile şi nu îngăduie o determinare exactă a subfazelor. Pentru săpăturile de amploare mai mare din cartierul de sud-vest — coborîte pe alocuri pînă la nivelul secolului al III-lea[54] — şi cele din cartierul alăturat spre nord[55], pe baza cărora s-a stabilit prima cronologie a fazelor constructive ale Histriei tîrzii, folosită apoi şi în alte zone, au fost publicate foarte puţine documente stratigrafice. Pentru cartierele de vest[56] şi de nord-est[57] nu dispunem de planimetrii complete nici măcar pentru ultimele nivele, iar înregistrările stratigrafice lipsesc total pentru cel dintîi şi sînt foarte rare în al doilea caz (cf. I.2.1.2; 2.2.5; 2.2.7). Sondajele mai recente în adîncime practicate în cartierul de est sînt doar parţial publicate[58]. Preţioasele observaţii consemnate în cele două secţiuni de prospectare din centrul cetăţii[59] rămîn deocamdată singulare şi au încă nevoie, pe de o parte, de verificări în puncte mai numeroase pentru straturile mai profunde şi, pe de alta, de realizarea unor scări cronologice de detaliu, la acelaşi nivel de precizie, cît mai multe şi uniform repartizate pe restul teritoriului cetăţii.

Datele de care dispunem nu permit încă o redistribuire precisă pe epoci a tuturor monumentelor şi chiar atunci cînd există informaţii locale mai amănunţite sînt de obser-

[43] Al. Suceveanu, „Dacia", N.S. XIII, 1969, p. 340; 364; cu mai multă prudenţă H. Nubar, „SCIV", 22, 1971, 2, p. 200; idem, în *Histria III*, p. 71, n. 258, 259, Gr. Florescu, *Histria I*, p. 142—143, presupunea o distrugere *„poate pe la începutul secolului al IV-lea"*; pentru atacul de la 295 în Dobrogea cf. şi Gh. Poenaru-Bordea, „Pontica", IV", 1971, p. 322.

[44] Fără a uita cercetările privind epoca greacă, cf. D. Theodorescu, *Notes histriennes*, *„RA"*, N.S., I, 1970, p. 29—48. cu bibliografia anterioară.

[45] Em. Condurachi, *Histria I*, p. 63: *„Topografia noii cetăţi... este determinată cel puţin în aceste două sectoare* [de vest şi de sud-vest] *de incinta nou construită. De abia în urma ultimelor noastre cercetări s-a dovedit că în centrul, Estul şi Nord-Estul cetăţii, străzile şi monumentele au o altă orientare, Est-Vest şi Nord-Sud, legată de o tradiţie edilitară mai veche a oraşului"*; cf. I. Stoian, *Histria I*, p. 325; Gr. Florescu, *Histria I*, p. 356, cf. „SCIV", V, 1954, 1—2, p. 91.

[46] cf. Emil Condurachi, *Histria I*, p. 96—99; Gr. Florescu, *Histria I*, 99—162; 293—324; 350 sq.; Em. Condurachi, „Dacia", N.S., I. 1957, p. 245—263.

[47] Emil Condurachi, *Deux édifices publics d'Histria byzantine*, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, vol. IV, Atena, 1967, p. 161—168.

[48] Idem, *Problema unor basilici creştine de la Histria şi Callatis*, „Pontica", IV, 1971, p. 173—188.

[49] Idem, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, „Dacia", N.S., I. 1957, p. 245—263.

[50] A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de n. è.*, „Dacia", N.S. VII, 1963, p. 317—353.

[51] Al. Suceveanu, *art. cit.*, „Dacia', N.S., XIII, 1969, p. 329—365.

[52] Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tîrzii în lumina săpăturilor din 1969 şi 1970 în sectorul central*, „Pontica" IV, 1971, p. 155—169.

[53] Anişoara Sion şi Al. Suceveanu, *Contribuţii stratigrafice la urbanistica Histriei romane (Secolele II—VI e.n.)*, „RMM—MIA", an. XLIII, 1974, nr. 1, p. 5—15.

[54] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 293—324; cf. „SCIV", I, 1950, 1, p. 80—81; II, 1951, 1, p. 147—153; IV, 1953; 1—2, p. 92—94.

[55] „SCIV", V, 1954, 1—2, p. 79—87; Gr. Florescu, D. Tudor, I. I. Russu, „SCIV", VI, 1955, 3—4, p. 526—529.

[56] *Histria I*, p. 106—154.

[57] „SCIV", I, 1950, 1, p. 134—138; III, 1952, p. 238—243; IV, 1953, 1—2, p. 95—99; D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 231—278; idem, „SCIV", VI, 1955, 3—4, p. 529—530; „MCA", IV, 1957, p. 10—16; V, 1959, p. 283—288; D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „M.C.A.", VI, 1959, p. 265—274; D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „M.C.A.", VII, 1961, p. 229—234; D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „M.C.A.", VIII, 1962, p. 383—389; „M.C.A.", IX, 1970, p. 178—186.

[58] I. Stoian, M. Simpetru, „MCA", IX, 1970, p. 186—190.

[59] Al. Suceveanu, C. Scorpan, „Pontica", IV, 1971, p. 155—169.

https://biblioteca-digitala.ro

vat unele rezerve metodologice obligatorii la judecarea fazelor unui ansamblu urban, pentru care sînt necesare numeroase determinări în toate zonele funcţionale. Încheieri valabile nu pot fi date decît de o sumă statistică a observaţiilor punctuale, aptă să elimine accidentele şi variaţiile locale şi să degajeze fazele de activitate constructivă într-adevăr reprezentative pentru întreg ansamblul urban. Sînt de avut în vedere decalaje notabile, care ţin de funcţia şi de realizarea strict materială a diferitelor unităţi urbanistice: este evident că modestele construcţii din cartierele de sud, de pildă, aveau — chiar în condiţii normale — un ritm de reconstrucţie mult mai rapid decît marile edificii publice, îngrijit clădite şi întreţinute timp îndelungat. Exemplul-limită al termelor de est, care, cu toate refacerile şi modificările înregistrate, traversează aproape întreaga istorie romană şi romană-bizantină a Histriei, e de extins în măsuri diferite şi la alte monumente de interes public. Pe de altă parte — cu excepţia laturii meridionale şi a unor porţiuni, mai limitate şi privind numai nivelele superioare, ale laturii de vest — numeroasele etape detectate în structura incintei, lipsite de respectivele determinări stratigrafice şi incadrabile doar unei cronologii relative de raportat la nişte *termini* fie foarte vagi, fie îndepărtaţi, nu pot fi corelate deocamdată cu fazele interiorului cetăţii. Nici zona din afara zidurilor, pentru care unele certitudini sînt de dată recentă, nu a fost încă acoperită în mod uniform de cercetări suficient de numeroase şi diferitele elemente cunoscute nu pot fi întotdeauna sincronizate cu precizia dorită între ele[60] sau cu evoluţia cetăţii.

În aceste condiţii, analiza pe care ne-o propunem, fără a fi prematură, e obligată să rămînă la aspecte mai generale şi nu poate face apel la delimitări cronologice foarte fine. De asemenea, în elaborarea imaginilor topografice succesive ale ansamblului histrian ne-am oprit la acele perioade în care s-au produs schimbări remarcabile şi în utilizarea zonelor extramurane, schimbări care reflectă, în acelaşi timp expresiv şi sensibil, atît condiţiile istorice specifice regiunii şi epocii cît şi — într-o măsură oarecare — aspectele corespunzătoare ale evoluţiei urbane intramurane.

2.1.1. Perioada de mari eforturi constructive atestate pretutindeni în centrele urbane din Scythia Minor pentru vremea lui Diocletian, Liciniu şi Constantin a fost considerată în mod unanim ca decisivă pentru structurarea coordonatelor urbane ale Histriei romano-bizantine. În aceste decenii e plasată — fără a se putea separa ceea ce aparţine anilor tetrarhiei de realizările perioadei constantiniene — şi definitivarea fortificaţiilor de zid ale cetăţii de pe latura de vest prin consolidarea nucleului anterior în construcţia mai solidă, reprezentată de aşa-numita fază B, care a dat în linii mari forma originară a acestei laturi. Important pentru studiul de faţă, tot în aceste decenii s-a definitivat şi traseul laturii de sud-vest prin extinderea spre sud şi, poate, printr-un proces similar, şi al celei de nord[61], în aşa fel încît acestui moment îi aparţine stabilirea limitelor definitive ale oraşului către vest.

2.1.2. Restul incintei, neinvestigat din nou după 1949, este astăzi practic necunoscut deşi a fost în cea mai mare parte urmărit încă din vremea lui V. Pârvan şi S. Lambrino (cf. I. 0.1 — 0.2). Exceptînd informaţia că laturile dinspre mare, pe alocuri foarte grav distruse[62], erau lipsite de turnuri şi bastioane exterioare[63] şi cele două planuri schematice fără intenţie de valoare grafică sau metrică[64] (v. fig. 6), singurul document de referinţă pentru această perioadă rămîne preţioasa fotografie aeriană a cetăţii romano-bizantine publicată în 1938[65], dar care a fost realizată înaintea verii anului 1935[66] (v. fig. 2).

Studiul paralel al acestui document şi al înregistrărilor aerofotografice recente ne-a îngăduit urmărirea şi fixarea în plan a majorităţii curtinelor din partea mării. Pentru latura de nord-est a fost precizată curtina a^1 a cărei incidenţă pe curtina a este mai mare cu cîteva grade decît unghiul drept şi a cărei desfăşurare rectilinie spre sud-sud-est atinge cca. 80 m (v. fig. 5). Latura următoare a^2, tot liniară, are o uşoară abatere spre est şi legătura cu precedenta nu e directă, extremităţile lor fiind distante la cîţiva metri; această frîngere de traseu a făcut necesare patru tranşee de căutare, vizibile pe fotografiile aeriene, dispuse perpendicular pe linia bănuită. De la a doua tranşee spre sud săpătura a fost reluată pe firul zidului laturii regăsite, a cărei lungime totală nu poate depăşi 50 m. Următoarea porţiune a^3 nu a fost niciodată săpată, dar poziţia ei poate fi restituită cu precizie datorită urmei mai deschise, uşor de distins pe fotografia de acum patru decenii, care e desigur urma şanţului de demantelare din ultimele secole. Latura a^3 descrie o nouă deviere spre est şi se pierde după cca. 45 m în ruptura de la malul lacului. Pe latura de sud-est, parţial degajată din nou de săpăturile mai recente, pot fi distinse datorită şanţurilor care urmăreau faţa exterioară a zidului[67] următoarele segmente: **n** (cca 30 m) care e articulat la cele alăturate prin două laturi scurte de cca 10 m, **m** şi **o**, care rezolvau, respectiv, o schimbare pronunţată de direcţie şi o deplasare de traseu; **p** (cca 55 m) avînd aceeaşi orientare ca şi **n**; **r** (cca 30 m) descriind o flexiune spre est şi **s**, urmărit de-a lungul a cca 30 m de vechile săpături şi prezentînd o revenire la orientarea tronsoanelor **n** şi **p**. Se ajunge în acest fel pînă la punctul unde traseul incintei a fost verificat recent[68] şi rămîn neasigurate doar laturile extremităţii orientale a cartierului rezidenţial, fără a putea şti care era forma cetăţii şi modul de închidere al fortificaţiei în acest loc, dată fiind posibilitatea unei modificări a terenului datorate eroziunii în epoca postantică[69].

2.1.3. Astfel precizată şi considerată în sine, forma generală a cetăţii are un aspect organizat care-i este conferit în primul rînd de structura laturii occidentale — principalul front defensiv al incintei; cu un traseu aproape liniar extins pe cca 320 m, dar mărunt compartimentat de cele 10 turnuri şi bastioane, aceasta constituie într-adevăr elementul director al noii organizări. În plus, poziţia cvasicentrală a porţii principale şi dispunerea relativ simetrică a celor două porţi secundare, a curtinelor de flanc a şi 1 şi, în linii mari, a laturilor de nord-est şi de sud-est dau ansamblului o aparenţă de simetrie şi impresia existenţei unui ax central est-vest, determinant nu numai pentru elementele incintei, dar şi pentru organizarea interioară. Impresia a nereală şi nu funcţionează la rigoare decît pentru componentele laturii de vest, deoarece pentru aproape două treimi din suprafaţa oraşului e atestat un sistem de orientări cu totul diferit. După cum am mai sugerat-o (cf. I.2.2.9), precizarea traseelor exacte ale curtinelor pînă acum mai puţin cunoscute ne-a permis o soluţie a raportului de determinare incintă — structură urbană într-un mod pe care-l credem conform realităţii. Observaţia că laturile de nord-vest, de nord-est şi, în linii mari, întreaga latură de sud-est se integrează orientării tramei stradale de origine romană conservate după cezura gotică face legitimă presupunerea că în acest caz structura oraşului a determinat traseul incintei. Dimpotrivă, curtinele de vest şi sud-vest, care introduc elemente de orientare noi, sînt determinante pentru organizarea cartierelor din proximitatea imediată. În acest mod se delimitează două zone distincte a căror linie de demarcaţie poate fi localizată, aşa cum vom vedea, pe limita spre vest a platformei înalte a oraşului, la cca 40—50 m distanţă de incintă,

[60] *infra* n. 107.

[61] *supra* n. 26.

[62] V. Pârvan, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, „ACMI", 1914 [1915], p. 119.

[63] S. Lambrino, *Cetatea Histria*, 1931, p. 18.

[64] V. Pârvan, *Histria IV*, „AARMSI", XXXVIII, 1916, plan *contra* p. 704; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 381, fig. 1.

[65] Marcelle F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 10, fig. 1.

[66] Nu ni se oferă nici o indicaţie în această privinţă, dar la data efectuării fotografiei aeriene nu fusese încă cercetat spaţiul dintre incinta romano-bizantină şi valul I, a cărui explorare ştim că s-a produs în campania 1935, cf. R. Vulpe, „Analele Dobrogei", XVI, 1935, p. 185.

[67] Pentru justificarea acestei maniere de investigare, cf. V. Pârvan, *Raport 1914* ... „ACMI", 1914 [1915], p. 117 („... *întrebuinţînd consequent metoda strict economică din toate săpăturile noastre de pînă acum, adică de a nu se căra zadarnic nici un vagonet de pămînt ci de a socoti întîi pre cît posibil exact pe deasupra ruinelor acoperite mersul tranşeelor, aşa ca să treacă cît mai aproape de restul antic* ...").

[68] Î. Stoian, M. Sîmpetru, „MCA", IX, 1970, p. 188—189, fig. 7, fig. 9/2—3..

[69] În această privinţă e interesant a se nota sensibila retragere spre vest a limitei uscatului, produsă în epocă recentă, între momentul fotografiei aeriene din anii '30 (fig. 2) şi septembrie 1969 (fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro

iar spre sud-vest pe traseul incintei din secolul III. Independent de aceste considerații, noua incintă crea obligativitatea unor amenajări de valoare locală sau mai largă; astfel apariția celei de-a doua porți practicabile pentru vehicule, la sud de turnul **I**, a trebuit să aducă o readaptare în consecință a rețelei de artere carosabile, după cum cele două porți pentru pietoni deocamdată cunoscute și cele de presupus pentru celelalte laturi, precum și un acces probabil la instalații portuare oricît de modeste au implicat constituirea unor direcții de circulație periferice mai importante. Aceeași valoare a avut-o și amplasarea punctelor legate de utilizarea incintei — intrările în turnurile cu cameră interioară și scările pentru platforma de rondă — din care sînt cunoscute pînă acum trei.

În concluzie, organizarea urbană interioară a Histriei inițiată la începutul secolului al IV-lea nu poate fi considerată rezultatul unei concepții urbanistice creatoare, ci este efectul unei soluții de compromis între necesitățile unei formule defensive noi și conservarea unei scheme de sistematizare mai vechi.

2.2. Indiferent de modul în care pot fi evaluate din punct de vedere urbanistic general, eforturile edilitare care inaugurează secolul al IV-lea sînt decisive pentru structurarea interiorului orașului în noua sa formă și importanța lor depășește epoca în discuție, în măsura în care osatura creată acum rămîne aceea a întregii perioade romano-bizantine. Dacă cea mai mare parte a orașului își păstrează axele de circulație și compartimentare anterioare (v. *supra* 1.2.1.), proprii deceniilor tetrarho-constantiniene sînt în primul rînd soluțiile adoptate în zonele periferice pentru racordarea funcțională a rețelei de străzi vechi cu punctele de interes comandate de fortificații.

2.2.1. Trasată, desigur, încă din momentul refacerii, acum se definitivează desfășurarea arterei pentru pietoni și vehicule în relație cu accesul principal al incintei. Imediat la est de poartă se constituie un spațiu degajat — avînd în forma cunoscută acum aspectul unei piețe restrînse de construcțiile tîrzii — care în fapt rezulta dintr-o alăturare de intersecții. Fără a ști încă în ce fel se făcea legătura cu strada 5 și cele plasate la nord de ea, lucrurile apar mai clar, în urma săpăturilor, în privința străzii **6**, care e intersectată de noua arteră aproape în axul porții. Din acest punct spre vest atît strada veche cît și canalul ei sînt dezafectate[70] și suprafața e ocupată de clădiri care se aliniază la noile axe ale zonei.

2.2.2. Strada **19** își precizează poziția în funcție de menajarea spațiului necesar pentru o serie de construcții între ea și incintă și e probabil că în această fază făcea legătura directă, pe la est de clădirea termelor, cu cartierul de sud.

2.2.3. După observațiile lui Gr. Florescu, strada de lîngă zidul de nord al termelor era încă în funcție la începutul secolului al IV-lea[71] și în acest fel se asigura o intersecție directă între strada **19** și strada **7**.

2.2.4. Zona de sud a orașului, acum amplificată, e dotată cu o arteră majoră determinată de constituirea celei de-a doua porți[72] lîngă turnul I; urmînd traseul incintei abia dezafectate, această stradă făcea posibil accesul direct al vehiculelor în jumătatea sudică a orașului și, foarte probabil, la port.

2.2.5. Strada **4**, din cartierul de nord-est, ultima la care ne putem referi, continuă să funcționeze[73] (cf. *infra*. 2.3.5. b și fig. 7).

2.3. Exceptînd marele edificiu termal, care înregistrează o nouă refacere și modificări de plan în interior și pe latura meridională[74], clădirile care pot fi atribuite cu oarecare siguranță acestei vremi sînt puține.

2.3.1. Cea dintîi este construcția de plan basilical (**6**) de proporții mai mari (16,65×11,80 m), instalată în zona remaniată din spatele porții mari, cu fațada și intrarea spre strada principală, iar limita de sud constituind primul reper al aliniamentului laturii nordice a străzii **19**. Datarea timpurie care i-a fost atribuită e sprijinită și de nivelul de călcare interior, păstrat la o cotă inferioară în raport cu nivelul pavajului mai recent al străzilor învecinate[75]. Descoperirea de către V. Pârvan a unor fragmente de *cancelli* de marmură decorate cu crucea bizantină în dărîmăturile din interiorul basilicii[76] a ridicat problema funcționării ei ca edificiu de cult creștin, posibilitate în genere acceptată măcar pentru o anumită perioadă a existenței sale[77].

2.3.2. Din păcate, pentru cea mai mare parte a cartierului de vest determinările cronologice nu pot fi făcute decît în limite de aproximație foarte largi atîta vreme cît lipsesc observațiile vechilor săpături, care au anulat suprapunerile din acest cartier pînă la adîncimi diferite. Analiza monumentelor lăsate *in situ* a arătat că pe alocuri s-a coborît pînă la clădirile pre-gotice, multe dintre construcții ca și nivelul și forma actualmente vizibilă a străzii **19** fiind atribuite ultimelor faze ale orașului[78].

2.3.3. Doar pentru marele edificiu basilical **18** au fost observate unele indicii care fac posibilă datarea primei sale faze de construcție — din care s-au păstrat două panouri de zidărie în colțul de nord-vest — în perioada care ne interesează acum. Faptul că zidul de vest al basilicii, aparținînd unei reparații mai recente, este el însuși anterior formei finale a curtinei f a incintei, căreia îi servește ca parament interior, conferă de altfel o cronologie înaltă ambelor faze ale edificiului[79].

2.3.4. O ipoteză recentă încearcă să plaseze tot în secolul IV momentul de construcție al basilicii **17** cît și al complexului **19**, învecinat spre sud. Ipoteza[80] se întemeiază pe presupunerea că proiecția ideală a unui nivel datat în prima jumătate a secolului VI, constatat la mică distanță spre est — legăturile stratigrafice directe fiind actualmente tăiate de vechea săpătură — ar fi putut suprapune ruinele basilicii demantelate pînă la o cotă inferioară nivelului menționat. Sub rezerva unor viitoare verificări incontestabile, sîntem înclinați să păstrăm datarea mai tîrzie propusă de Gr. Florescu. Două argumente ni se par importante: a) basilica **17** e așezată imediat sub panta platformei stîncoase[81] care a determinat o înălțime mai mare a cartierelor din centrul și estul orașului față de cea a zonelor de la vest, sud și nord, ceea ce implică posibilitatea organizării acestei pante în terase coborîtoare de la est spre vest și existența unor nivele de călcare, care, deși contemporane, nu sînt dispuse în același plan orizontal, ci la cote diferite; b) constatarea în sondajul profund practicat în nava laterală din dreapta a faptului că locul amplasării basilicii a rămas multă vreme liber de construcții, inclusiv în perioada de după atacul gotic[82], ceea ce explică, pe de o parte, diferența sporită de nivel între clădirile de pe stîncă și aria de la vest, al cărei ritm de înălțare a fost relativ scăzut, datorită pauzelor de activitate constructivă și a absenței depunerilor corespunzătoare iar, pe de altă parte, justifică opțiunea pentru un moment mai tîrziu de construcție a basilicii. În același mod vedem și datarea complexului comercial de la sud (**19**), pe care-l considerăm, de altfel, posterior basilicii.

2.3.5. Informațiile cuprinse în rapoartele pînă acum publicate fac cunoscută existența în cartierul de nord-est a două clădiri datate ambele în secolul al IV-lea. Deși din

[70] cf. C. Preda, „SCIV", VI, 1955, 3—4, p. 538 și fig. 16, p. 539.
[71] *Histria I*, p. 132.
[72] *Ibidem*, p. 293—324.
[73] cf. *supra*, n. 33.
[74] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 131, 141—142.
[75] *Ibidem*, p. 110—111.
[76] V. Pârvan, *Raport 1914*, „ACMI", 1914 (1915), p. 120; cf. S. Lambrino, *Memoriu de titluri și lucrări*, București, 1931, p. 5.
[77] V. Pârvan, *loc. cit.*, R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobroudscha*, București, 1918, p. 162—163; I. Barnea, *Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de la Dobroudja*, „Dacia", XI—XII, 1945—1947, p. 228— și fig. 14, p. 233; idem, *DID*, II, 1968, p. 472; Gr. Florescu, *loc. cit.*, neagă caracterul creștin al clădirii.
[78] Indicații prețioase pentru cota nivelelor îndepărtate sînt furnizate de canalele de scurgere conservate în grosimea incintei. Pentru corelarea lor cu fazele urbanistice cf. Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 94; 78—79; 82; 92, 106.
[79] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 116—122.
[80] Al. Suceveanu, C. Scorpan, „Pontica", IV, 1971, p. 164, n. 15; A. Sion, Al. Suceveanu, „RMM—MIA", XLIII, 1974, 1, p. 11 și n. 27.
[81] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 115.
[82] *Ibidem*, p. 115: *„Sub nivelul actualei basilici au apărut urme evidente de arsură și un strat gros de scoici și nisip marin așezat pentru nivelarea necesară clădirii monumentului. Reiese de asemena că, pentru o bună bucată de vreme, acest loc situat pe contrapanta stîncii pe care se retrăsese orașul în ultima sa fază, a fost multă vreme gol de orice edificiu, în orice caz în perioada care a urmat imediat după dezastrul din 248"*. Aceste constatări privind absența construcțiilor constituie un argument prețios pentru localizarea în această zonă a pieții publice a orașului preroman și roman-timpuriu (cf. I. 2. 3. 4).

https://biblioteca-digitala.ro

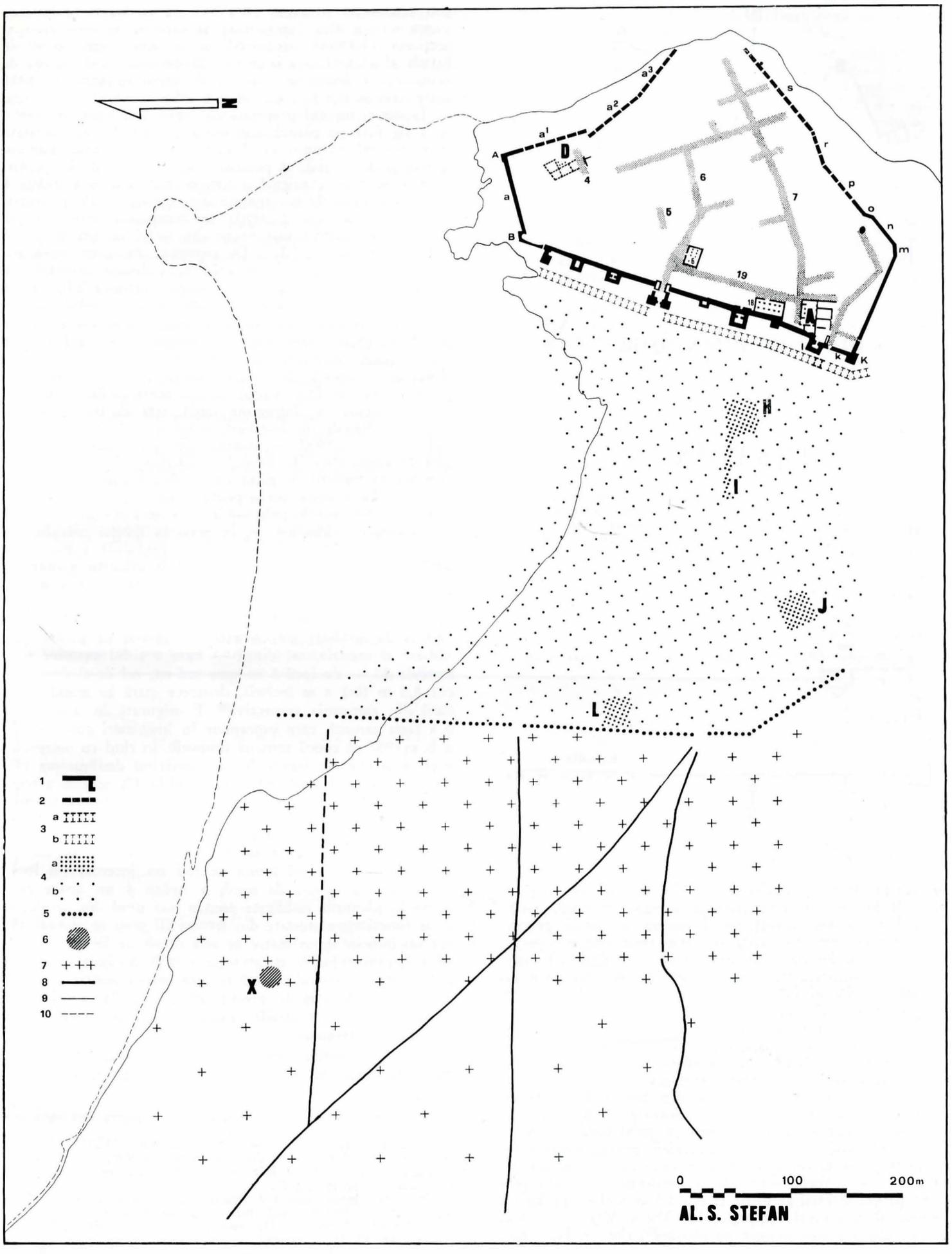

Fig. 5. Histria romano-bizantină — cca 300 — cca 375 e.n. 1, 2, — incinta secolelor IV—VII — dispunere inaugurată la începutul sec. IV e.n.; 2 — traseu localizat prin foto-interpretare, 3 — şanţ defensiv; a — traseu asigurat; b — traseu probabil; 4 — locuire *extra muros:* a — zone explorate; b — extensiune probabilă; 5 — limita între locuirea exterioară şi necropolă; 6 — construcţie cu monede de la Licinius; 7 — arie afectată necropolei; 8 — drumuri de acces; 9 — limita actuală a uscatului; 10 — limita actuală a terenului inundabil.

https://biblioteca-digitala.ro

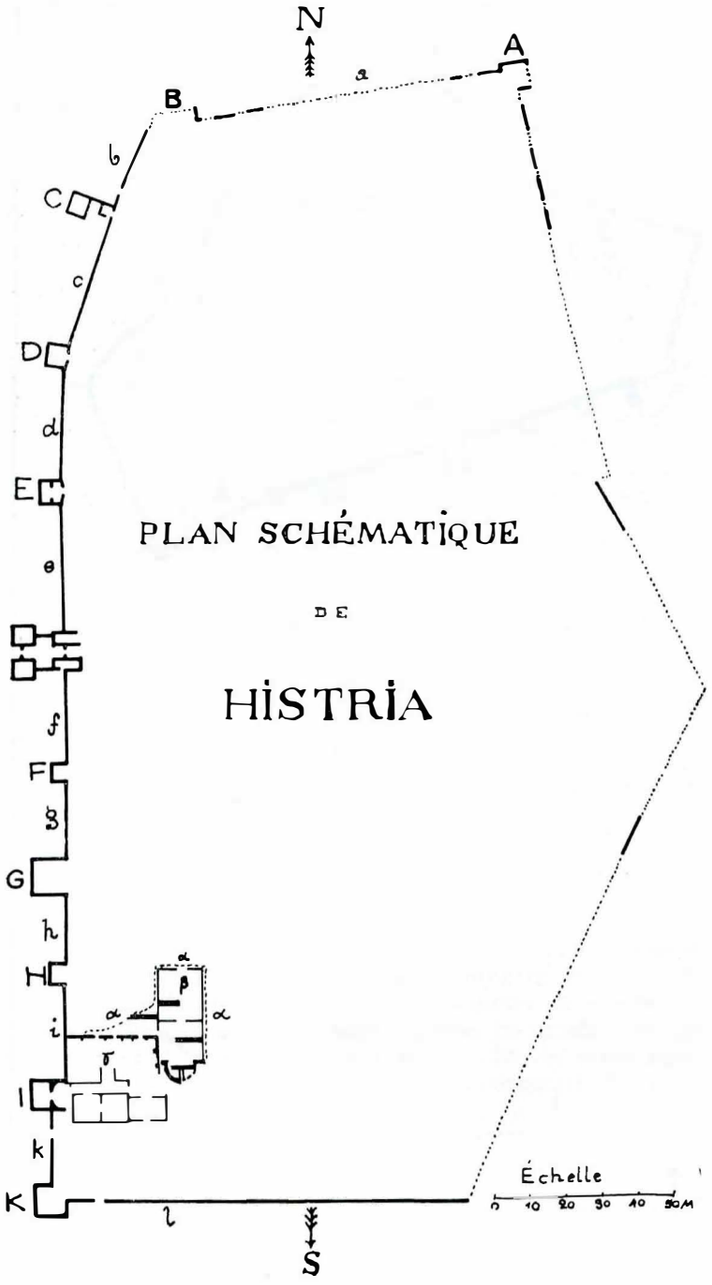

Fig. 6. Plan sumar al săpăturilor din 1926 (S. Lambrino, „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 381).

încercarea de reconstituire a poziției acestora ar reieși că resturile lor au fost constatate pe o zonă restrînsă, presupunînd un contact direct, nu dispunem de detalii privind felul în care coexistau și cu atît mai puțin despre aspectul general și modul de organizare a orizontului urbanistic căruia îi aparțineau, traversat în sectorul respectiv pe o suprafață notabilă (cf. I.2.1.2).

2.3.5.a. E vorba în primul rînd de vestigiile unei mari clădiri a cărei construcție inițială a fost plasată în a doua jumătate a secolului al III-lea și care continuă să existe, cu diferite remanieri, și în cursul secolului următor. Din publicarea preliminară se pot reține execuția îngrijită, în special a fațadei de nord-vest, realizată din blocuri regulate de calcar — în care era amenajată și o intrare —, și dispunerea interioară a unora dintre încăperi în jurul unui coridor[83]. În lipsa planului de ansamblu al clădirii, poziția elementelor amintite poate fi restituită doar în chip indirect și aproximativ: 1 — o fotografie[84], de la nord-vest, a fațadei plasează pragul intrării amintite la cca 1,5 m sud-est de blocul central al arhitravei templului lui Theos Megas, al cărui loc de găsire a fost marcat pe planuri[85], deci în linii mari sub intersecția străzii 9 (B/1954) cu strada 4; 2 — secvența stratigrafică înregistrată la capătul de nord-vest al secțiunii VI-1956[86] precizează că în acest punct zidul de fațadă al clădirii se afla la cca 20 cm sud-est de latura de nord-vest a încăperii trapezoidale tîrzii degajate în 1954 între străzile 9 și 10 (A/1954 și B/1954, v. fig. 7); 3 — zidul de fațadă și un zid perpendicular spre sud, legat de acesta, apar figurate pe planul campaniei din 1957[87], în suprafața corespunzînd secțiunii VI-1956. Observația e importantă nu numai pentru stabilirea poziției clădirii, dar mai ales pentru fixarea pe plan a orientării limitei meridionale a străzii 4 pentru perioada de funcționare din secolele III-IV și pentru constatarea că această stradă se încadrează sistemului de orientări de tradiție mai veche din sudul sectorului și din restul cetății (cf. I. 2.2.7). De asemenea, în urma localizării aproximative a intrării în clădire, e foarte probabil ca zidul al doilea descoperit de-a lungul secțiunii VI-1956 să fie latura de vest a coridorului amintit în raportul citat.

2.3.5.b. A doua construcție atribuită secolului al IV-lea de către autorii cercetărilor din cartierul de nord-est este marea „casă constantiniană", determinată ca atare pe temeiul unor monede descoperite sub pavajul unuia din compartimentele ei. Din planul acestei remarcabile clădiri nu sînt cunoscute în întregime decît trei dintre încăperile aripii occidentale (de nord-est, nord-vest—O/1952 — și de sud-vest — ω /1952 —, aceasta din urmă păstrînd vestigiile nivelului datat în secolul în discuție), și parțial, curtea centrală cu peristil în jurul căreia sînt organizate celelalte elemente. Dacă nimic nu se poate bănui despre latura orientală a acestei faze inițiale — în care se folosește mortarul în construcția zidurilor —, în privința limitei meridionale există unele indicii pentru o soluție probabilă a extinderii edificiului în această parte, care pot fi utilizate înainte de apariția raportului definitiv asupra cercetărilor din sector. Ne referim la planul publicat pentru campania de săpături din 1952, care înregistrează continuarea zidurilor de sud-vest și de nord-est ale camerei ω dincolo de peretele de sud-est al acesteia, cel dintîi — care e zidul exterior spre stradela 10 — cu încă 6 m spre sud-est, cel de-al doilea cu cca 8,5 m fără a se încheia, deoarece intră în malul săpăturii din campania respectivă[88]. E asigurată în acest mod o a treia cameră, care suprapune în linii mari construcțiile a, b, c/1957 de epocă romană timpurie, în rînd cu încăperile o și ω și organic legată de ele; precizînd desfășurarea clădirii pe limita de sud-vest, spre stradela 10, această a treia cameră implică însă o serie de încăperi și pe latura de sud-est. Pe de altă parte, cei minimum 8,5 m cu care avansează camera spre sud-est o aduc pînă la strada 4 și devine astfel sigur că fațada de sud-est a edificiului era dispusă pe această stradă, a cărei limită de sud am încercat s-o localizăm. Latura opusă, de nord, a străzii 4 nu apare precizată în planurile publicate pentru nici unul din nivelurile ei de funcționare atestate din secolul III pînă în secolul VI, dar un indiciu aproximativ ne este oferit de limita de sud-est a fragmentului de construcție z/1957, atribuită secolului al V-lea[89]; lățimea de cca 4,5 m care rezultă pentru strada 4 în încercarea noastră de reconstituire (v. fig. 7) nu e insolită la Histria pentru o stradă despre care ni se spune că era prevăzută cu trotuare.

2.3.5.c. În același cartier, în secolul IV e datat un fragment de canal de scurgere[90] aflat lîngă latura de sud a

[83] D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „MCA", VIII, 1962, p. 387—388.

[84] *Ibidem*, fig. 3, p. 387.

[85] D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „MCA", VI, 1959, p. 265—274, Pl. II, blocul cu nr. 2 de la vest; cf. și „MCA", VIII, 1962, Pl. II, *contra* p. 384.

[86] „MCA", V, 1959,p. 285—288, Pl. IV—b; pentru localizarea secțiunii cf. Pl. II; comentariu la p. 288.

[87] D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „MCA", VI, 1959, pl. II *contra* p. 268, zidurile sînt reprezentate pe plan, fără comentarii în textul raportului. Unele informații se găsesc în raportul campaniei 1956, citat mai sus la nota 86.

[88] D. M. Pippidi, *Histria I*, Planșa XXIX *contra* p. 236. Zidul de lîngă stradela 9 (A/1954) mai apare pe planuri pînă la campaniile din 1955 („MCA", IV, 1957, Pl. III *contra* p. 12) și 1956 („MCA", V, 1959, p. 284—288, Pl. II — extremitatea de sud-est). Pentru extremitatea de sud a camerei ω cf. „SCIV", IV, 1953, 1—2, p. 95 și D.M. Pippidi, *Histria I*, p. 273; pentru datarea edificiului cf. „SCIV", II, 1951, 1, p. 137; III, 1952, p. 242—243; IV, 1953, 1—2, p. 96; VI, 1955, 3—4, p. 529; D. M. Pippidi, *Histria I*, p. 271—272.

[89] D. M. Pippidi, G. Bordenache, V. Eftimie, „MCA", VI, 1959, p. 273—274 și Pl. II, Pentru strada 4, cf. *supra* nota 33.

[90] „MCA", IV, 1957, p. 16; fig. 3, p. 14 și Pl. II.

https://biblioteca-digitala.ro

altarului lui Zeus Polieus. Presupunem de asemenea, fără putința unor precizări de detaliu, că unele din zidurile întîlnite sub nivelul camerelor tîrzii săpate în 1955 și demontate în anii următori, pe baza cărora se constată continuitatea neîntreruptă a construcției urbane în acest sector[91], au trebuit să fie clădite sau să funcționeze în acest secol al IV-lea, și avem în vedere zidurile cu mortar care au o orientare comună cu axele urbane de origine mai veche[92].

2.3.6. În cartierul de sud-vest, datorat în ansamblu amplificării operate la începutul perioadei pe care o analizăm, urmele materiale ale fazei inițiale sînt puțin numeroase[93], în urma intervențiilor în adîncime ale construcțiilor mai recente, în special a celor din ultimele nivele păstrate. Nu putem adera la tentativa de schimbare a scării cronologice stabilite de Gr. Florescu pentru acest cartier pe care o propun A. Sion și Al. Suceveanu[94]. După această nouă opinie se consideră că: 1 — nivelul secolului al VI-lea din acest cartier a trebuit să existe la o cotă mai ridicată, corespunzătoare celei din cartierul învecinat de la nord-est, în care stratul din secolele VI-VII a fost bine individualizat; 2 — monumentele conservate, datate în majoritate în secolul VI, ar fi de atribuit, cele mai multe, fazei de secol IV, pînă acum diminuată în importanță, deși nu e negată existența unor clădiri din secolul VI; 3 — fragmentele de structuri pînă acum datate în secolul IV ar aparține, deci, perioadei premergătoare distrugerii gotice și, în consecință, singurul răstimp în care zona în discuție a rămas *extra muros* se limitează la a doua jumătate a secolului al III-lea.

Neexcluzînd posibilitatea unor utilizări timpurii, pregotice, ale terenului — și amintim în acest sens constatarea unui pavaj cu o rețea de canale subterane la sud de terme, datate în prima jumătate a secolului al III-lea[95] — raționamentul ne pare dificil de apărat pentru că avem convingerea că principiul de raportare obligatorie a cotelor unor monumente contemporane la același plan orizontal nu este, în genere, operant nici chiar pentru ansambluri așezate în teren plat și nici pentru suprafețe restrînse. Pentru Histria post-gotică, a cărei edificare pornește de la o suprafață de presupus foarte inegală prin configurația inițială a substratului geologic și prin acumularea diferită a depunerilor de epocă greacă și romană timpurie, criteriul orizontalității absolute a straturilor e de neconceput și exemplele contrare sînt prea numeroase[96]. Nu vedem nici modul în care poate fi explicată presupusa dispariție a stratului de secol VI, bănuit a se fi aflat la o înălțime mult mai mare decît cea prezentă[97]. Pe de altă parte, așa cum e prezentat în publicații — chiar în absența unei documentații complete — aspectul continuu al ultimului nivel organizat, suprapus pe alocuri de bordeele ultimei faze de ocupare, concordă întru totul cu înfățișarea depunerilor finale din cartierele înalte. În fine, mobilierul și elementele de datare găsite *in situ* în puncte destul de uniform distribuite în cuprinsul cartieru-

[91] „MCA", IV, 1957, p. 11; „MCA", VI, 1959, p. 271; 273: *„Din nefericire, aceste descoperiri făcute sub nivelul încăperilor amintite nu s-au putut lega de planul unor locuințe, rămînînd numai cu valoarea de mărturii ale unei permanențe de viață în acest sector"*.

[92] „MCA", IV, 1957, p. 13 și pl. III.

[93] cf. Gr. Florescu, *Histria I*, p. 302.

[94] *Art. cit.*, „RMM—MIA", XLIII, 1974, 1, p. 8.

[95] *Histria I*, p. 301.

[96] E suficient a aminti declivitatea pronunțată a străzilor 6 și 7.

[97] Suprafața depunerilor din cartierul de sud-vest se afla la o cotă sensibil inferioară restului cetății înainte de începerea săpăturilor din 1949 în această zonă; cf. mărturia explicită în acest sens a lui Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 293; *„Suprafața de la Sud de terme cuprinsă între curtina k și curtina l (pe plan sectorul VII) prezenta unele caractere care ne dau speranța că, fiind cercetată, am putea ajunge la unele rezultate importante din punct de vedere arheologic și istoric pentru cetatea noastră. În primul rînd această suprafață e la un nivel cu mult mai*

Fig. 7. Încercare de restituire a planimetriei cartierului nord-oriental („Sector T"). 1 — clădire din sec. III—IV e.n.; 2 — clădire atribuită sec. V e.n.; 3 — construcții din sec. VI—VII e.n.; 4 — structuri din sec. VI—VII e.n. cu o primă fază atribuită sec. IV e.n.; 5 — poziția templului A.

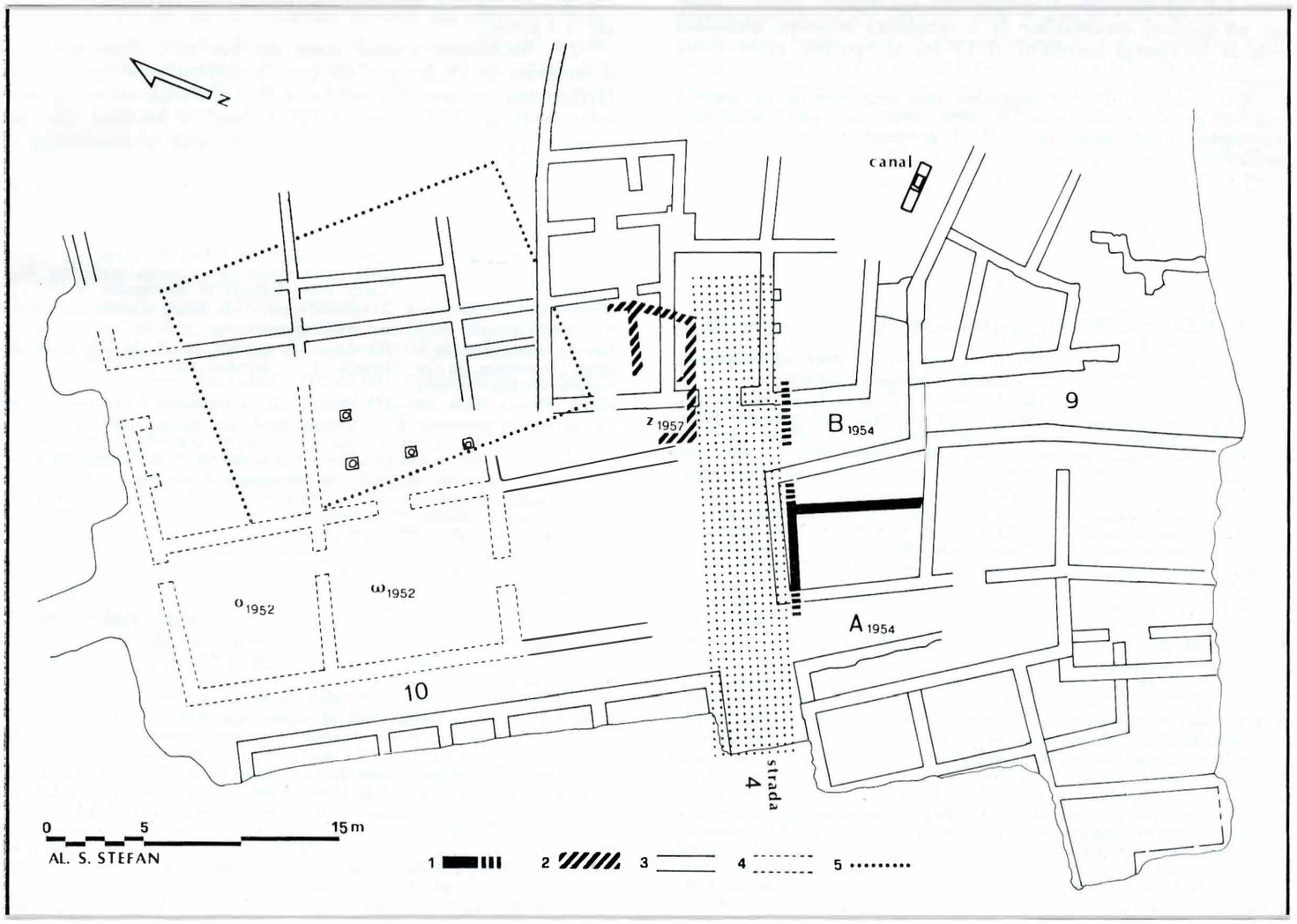

https://biblioteca-digitala.ro

lui[98], fac dificilă contestarea şi rectificarea vechii datări; o fază iniţială mai timpurie poate fi presupusă fără a fi necesară decalarea cu două secole a întregii cronologii a cartierului.

2.4.1. Aria *extra muros* comportă ca prim element topografic existenţa unui şanţ de apărare constatat în faţa turnului I[99]. Separat de incintă de o bermă largă de 5 m, avea în acest punct o deschidere superioară de 7,5 m şi o adîncime de 1,5 m. Au fost distinse două faze de folosire în raport cu două nivele de călcare (diferenţă de înălţime 0,7 m) în faţa incintei; nedispunînd de secţiunile stratigrafice, e greu de precizat proiecţia lor pe incintă, dar e permisă totodată ipoteza ca prima cotă a bermei ar fi, eventual, de pus în relaţie cu faza din a doua jumătate a secolului al III-lea a zidului de apărare. Traseul acestui şanţ e de presupus pentru întregul front de vest şi, poate, şi pentru începuturile laturilor retrase de flanc; în faţa porţii mari era sigur întrerupt de o platformă de acces[100] şi poate va fi fost verificat în sondajul din faţa bastionului F, ale cărui rezultate au fost doar succint amintite[101].

2.4.2. Două şanţuri paralele, avînd 10 m între ele, au fost atestate la o distanţă mai mare de incintă (cca 80 m), adîncite în ruinele edificiului H[102] şi punînd capăt locuirii reluate în această zonă. Amenajarea lor a fost plasată de descoperitor cel mai devreme la începutul secolului al IV-lea, fără a se dispune de elemente concludente pentru precizarea duratei funcţionării şi a momentului dezafectării şi umplerii lor.

2.5.1. Locuirea din afara zidurilor pare să păstreze ca limită tradiţională traseul incintei romane timpurii, ea fiind cert probată pînă în a doua jumătate a secolului în săpăturile de amploare mai mare din punctele J[103] şi L[104], ambele sensibil avansate spre vest.

2.5.2. La concluzii divergente a dat naştere însă interpretarea datelor obţinute în sectorul „basilicii *extra muros*", în primul rînd a cîtorva înmormîntări la care monede de la Diocletian şi Constantin au fost considerate a fi aparţinut defuncţilor şi nu pămîntului de umplutură al gropii[105]. Datarea atît de timpurie a începutului necropolei plane a obligat pe autorul cercetărilor la a considera locuirea încheiată deja la începutul secolului al IV-lea şi apariţia celor două şanţuri posibilă încă din această vreme[106]. Explicaţia acestei anomalii cronologice pentru o zonă mult mai apropiată de oraşul fortificat nu e uşor de formulat în stadiul actual al cercetărilor şi validitatea datării mormintelor amintite a fost pusă la îndoială[107] în favoarea unei evoluţii unitare a întregii arii a locuirii *extra muros*.

2.5.3. Resturi ale unei construcţii de piatră cu mortar, datată prin monede de la Liciniu, au fost constatate pe platoul occidental, la o distanţă apreciabilă de marginea locuirii extramurane (X)[108].

2.6. Ca şi în perioada anterioară, necropolei îi rămîne afectată suprafaţa de multă vreme abandonată a platoului occidental.

2.7. Am lăsat la urmă, ca fiind deocamdată greu de soluţionat, problema unor eventuale fortificaţii suplimentare în această vreme. Dacă valul exterior III a fost în mod unanim considerat ca o construcţie foarte tîrzie, valul I, şi, uneori, chiar cel median au făcut obiectul unor presupuneri contradictorii; Gr. Florescu le-a considerat la un anumit moment o realizare contemporană cu edificarea incintei şi amenajarea, la începutul secolului al IV-lea, a şanţului din faţa ei, cu al cărui pămînt ar fi fost ridicat valul I[109]. Dimpotrivă, observaţiile din secţiunea din faţa porţii mari indică o dată posterioară secolului IV, dat fiind că platforma de acces atribuită acestei vremi e suprapusă ulterior de valul în discuţie[110]. Pînă la verificări stratigrafice concludente preferăm ultima interpretare, care ar prezenta şi avantajul de a elimina un obstacol suplimentar între oraş şi cartierele din afară.

2.8. O incertitudine sporită avem a constata şi în privinţa existenţei sau a formelor de realizare a unei fortificaţii proprii a locuirii extramurane. Deşi principial e de presupus necesitatea unei atari apărări, datele de săpătură sînt încă insuficiente pentru a întrevedea măcar maniera de refolosire în secolul IV a resturilor incintei romane timpurii, reutilizare care ni se pare asigurată pentru o etapă ulterioară. Singurul lucru de reţinut e permanenţa şi în secolul IV a tradiţiei punctelor de acces ale incintei secolelor II—III pentru intrarea drumurilor în aşezarea periferică (cf. I.1.2.4.d).

2.9. Încheierea acestei etape are loc în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi e de pus în legătură, pe baza cercetărilor mai recente din cetate şi din afara ei, cu evenimentele de la sfîrşitul domniei lui Valens[111]; locuirea din exterior e părăsită şi înmormîntările încep să se producă pînă în faţa zidurilor.

---

jos decît restul cetăţii" ... Îndepărtarea unui strat superior nu poate fi pusă nici pe seama săpăturilor din 1914—1943, care s-au limitat la o fîşie îngustă de-a lungul curtinei k, între terme şi colţul interior al fortificaţiei, cf. Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 295—296, şi planul *contra* p. 64; cf. şi fotografia aeriană de la fig. 2.

[98] Gr. Florescu, *Histria I*, p. 305 (clădirea I — monede de la Justinian, Justin şi Sofia, Mauriciu), p. 307 (clădirea II — monede de la Constantin cel Mare, Justinian, Mauriciu Tiberiu); p. 308 (clădirea III — monedă de la Justin şi Sofia); p. 319 (bordei cu monedă de la Phocas).

[99] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 95; Em. Condurachi, „Dacia", NS, I, 1957, p. 249.

[100] „SCIV", II, 1951, 1, p. 146, şi Pl. III, cf. V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 171, şi Pl. XVI.

[101] D. Popescu, *Les fouilles archéologiques de 1965 en Roumanie*, „Dacia", N.S., X, 1966, p. 391, nr. 57/B (săpături H. Nubar).

[102] H. Nubar, *art. cit.*, „MCA", IX, 1970, p. 201; idem, *art. cit.*, „SCIV" 22, 1971, 2, p. 200. Şanţurile nu sînt fixate pe planurile publicate şi nu dispunem nici de înregistrări stratigrafice în privinţa lor.

[103] Al. Suceveanu, *art. cit.*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 331; 332, Idem *art. cit.*, „SCIV", 24, 1973, 3, p. 495; A. Sion, Al. Suceveanu, *art. cit.*, „RMM—MIA", XLIII, 1974, 1, p. 11 şi nota 30.

[104] M. Coja, comunicarea citată la nota 39; cf. D. Popescu, *Les fouilles ... 1968*, „Dacia", N.S. XIII, 1969, p. 518, nr. 74/4 Secteur Z; cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 341, şi nota 11; cf. A. Sion, Al. Suceveanu, *art cit.*, „RMM—MIA", XLIII, 1974, 1, p. 11, şi nota 30.

[105] H. Nubar, *art. cit.*, „SCIV", 22, 1971, 2, p. 207; „*Ar putea fi atribuite ca aparţinînd scheletelor respective monedele din mormintele: M. 10 ... M. 11 ... M. 12 ... M. 14 ... M. 32 ...*", *p. 207:* „*... cele mai timpurii morminte aparţin începutului secolului al IV-lea conform tipurilor de fibule şi monedelor descoperite*"; cf. *idem*, „MCA", IX, 1970, p. 200. Pentru o opinie mai veche a aceluiaşi autor cf. *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, „Dacia", N.S., VII, 1963, p. 256; „*Gli scavi del 1961—1963 hanno permesso di stabilire l'abbandono dei quartieri ad ovest del grande muro di cinta dopo la metà del sec. IV, quando l'intera zona viene adibita a necropoli*" ... O datare pînă în a doua jumătate a secolului al IV-lea atît pentru extremitatea orientală a marelui edificiu H cît şi pentru alte urme de locuire din zona săpată pentru degajarea incintei hellenistice a fost propusă de autorii cercetărilor din acest sector. cf. „SCIV", III, 1952, p. 247; IV, 1953, 1—2, p. 106—110; V. Canarache, *Histria I*, 284; „SCIV", V, 1954, 1—2, p. 77; V. Canarache, C. Preda, „SCIV", VI, 1955, 3—4, p. 523; C. Preda, A. Doicescu, *Zidul de apărare din epoca elenistică*, în *Histria II*, 1966, p. 322, 330—331.

[106] *Loc. cit., supra*, nota 102.

[107] Al. Suceveanu, *art. cit.*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 342, şi nota 28; cf. şi H. Nubar, *Histria III*, p. 77 şi nota 281.

[108] „SCIV", I, 1950, 1, p. 75—76; II, 1951, 1, p. 128—129; 131; Em. Condurachi, S. Dumitriu, *Histria I*, p. 207—209.

[109] *Histria I*, p. 95: „*... valul ridicat cu pămînt scos din şanţ ... E probabil ca şi al doilea val să dateze din aceeaşi vreme, secolul al IV-lea*". Cf. totuşi o opinie diferită a aceluiaşi autor, *op. cit.*, p. 99: „*... această platformă* [din faţa porţii mari] *a fost mai tîrziu acoperită de primul val de pămînt, care în cursul secolului al VI-lea e.n. a fost adăugat ca un nou obstacol în sistemul defensiv al cetăţii*". Em. Condurachi, *Histria I*, p. 61, datează toate cele trei valuri în secolul VI.

[110] „SCIV", II, 1951, 1, p. 146, şi Pl. IV, V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, p. 171, şi pl. XVI: „*O monedă de la Justinian şi resturi de ceramică tîrzie ... au fost găsite în valul I şi II ... aceste valuri au fost construite la jumătatea secolului al VI-lea*".

[111] cf. Al. Suceveanu, *art. cit.*, „Dacia", N.S., XIII, 1969, p. 364; H. Nubar, *Histria III*, p. 76.

Fig. 1: Histria — la cité du Bas-Empire. Vue aérienne de septembre 1969.
Fig. 2: Vue aérienne des années 1931—1935.
Fig. 3: Histria entre 250—300 de n.è. 1 — tracés des rues; 2 — fossé défensif probable; 3 — habitat *extra muros:* a — zones explorées; b — extension probable; 4 — limite entre habitat et nécropoles; 5 — zone destinée aux nécropoles; 6 — voies d'accès; 7 — limite actuelle du terrain; 8 — limite actuelle de la zone marécageuse.
Fig. 4: L'extension de la ville durant la seconde moitié du IIIe s. de n.è. selon l'hypothèse de Gr. Florescu. 1 — enceinte des IVe—VIIe s.; 2 — enceinte du Haut-Empire.
Fig. 5: Histria entre 300—375 de n.è. 1,2 — enceinte; 2 — tracé restitué par photo-interprétation; 3 — fossé défensif: a— tracé certain; b — tracé probable; 4 — habitat *extra muros:* a — zones explorées; b — extension probable; 5 — limite entre habitat et nécropoles; 6 — bâtisse du début du IVe s.; 7 — zone destinée aux nécropoles; 8 — voies d'accès; 9 — limite actuelle du terrain; 10 — limite actuelle de la zone marécageuse.
Fig. 7: Essai de restitution du plan du quartier NE. („Secteur T"). 1 — construction des IIIe—IVe s.; 2 — construction attribué au Ve s.; 3 — structures des VIe—VIIe s.; 4 — structures des VIe—VIIe s. à une première phase attribuée au IVe s.; 5 — emplacement du temple A.

https://biblioteca-digitala.ro